

УДК 37.035.6:39(477) «19»

Горбова Н.А.

КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕТНОПЕДАГОГІКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Горбова Н.А. Культурно-антропологічні засади вітчизняної етнопедагогіки першої половини ХХ століття. У статті визначено культурно-антропологічні засади вітчизняної етнопедагогіки, що були обґрунтовані українськими педагогами та апробовані ними у сфері освіти протягом першої половини ХХ століття, та доведено доцільність їх застосування у сучасній системі освіти й виховання.

Ключові слова: антропологічні засади, етнопедагогіка, культуродоцільність, народна педагогіка, полікультурність, природовідповідність.

Аннотация. Горбова Н.А. Культурно-антропологические основы отечественной этнопедагогике первой половины ХХ века. В статье определены культурно-антропологические основы отечественной этнопедагогике, которые были обоснованы украинскими учеными-педагогами и апробированы ими в сфере образования на протяжении первой половины ХХ века, и доказана целесообразность их применения в современной системе образования и воспитания.

Ключевые слова: антропологические основы, культуросоответствие, народная педагогика, поликультурность, природосоответствие, этнопедагогика.

Summary. Gorbova N.A. Cultural and anthropological foundations of the national ethnopedagogics of the first half of the twentieth century. In the article culture-anthropological bases of the country's ethnopedagogy grounded and tested by Ukrainian pedagogues during the first half of the XX century have been determined; the reasonability of their application in the modern system of education has been proved.

Key words: anthropological bases, culture appropriateness, ethnopedagogy, folk pedagogy, nature conformity, polyculture.

Постановка проблеми. Сьогодні проблема пізнання особистості набула особливого значення, оскільки вона безпосередньо пов'язана з гуманістичними тенденціями, що складають домінанту сучасного навчально-виховного процесу. Саме це було покладено в основу етнопедагогіки як науки про народну педагогіку, досвід народу щодо навчання й виховання підростаючого покоління, яка аналізує педагогічне значення тих чи інших явищ народного життя і з'ясовує їх відповідність сучасним завданням виховання.

Наукове осмислення етнопедагогіки як компоненту національної культури та її взаємодії з іншими соціокультурними чинниками може слугувати ефективним джерелом національного самоусвідомлення українства та подолання кризових явищ у культурно-психологічній сфері.

По-перше, процес впровадження ідеї полікультурності в національному вихованні формує систему цінностей, які певною мірою складаються з "чужих" моделей етнічної культури, що гальмує формування сучасної української нації. По-друге, актуальність дослідження етнопедагогіки підсилюється тим фактом, що існує значна кількість праць з історіографічного аналізу етнопедагогіки та майже відсутня систематизація та узагальнення народно-педагогічного досвіду українців, поглиблення та розробки концепцій навчання й виховання із застосуванням культурно-антропологічних засад етнопедагогіки.

Поняття „етнопедагогіка” в науковий обіг ввів педагог Г. Волков у 70-х роках ХХ ст. „Етнопедагогіка, - відзначає Г. Волков, - досліджує досвід трудящих, спроби встановлення контактів народної педагогічної мудрості з педагогічною наукою, аналізує педагогічне значення тих чи інших явищ народного життя і з'ясовує їх відповідність сучасним завданням виховання” [2, с. 8].

До структури української етнопедагогіки входять українське родинознавство (фамілологія), яке розглядає питання про родину як втілення духовності і національного духу, українське народне дитинознавство, у центрі уваги якого є система психолого-педагогічних знань про дітей, погляди українців на дітей як майбутнє народу, нації, утвердження їхньої вічності. Народна родинна (батьківська) педагогіка, яка є також складовою української етнопедагогіки, є частиною української виховної мудрості, а українське народне навчання розглядає питання народного знання з різних галузей життя і діяльності, шляхи і джерела здобуття знань, а також форми та принципи навчання. На особливу увагу заслуговує українська педагогічна деонтологія як частина народної педагогіки, що являє собою вироблені народом етнічні норми про виховні обов'язки батьків перед дітьми, елементами чого обов'язково у вихованні вважається родинне „гніздо”, пам'ять родоводу, рідна мова, наступність і спадкоємність поколінь, праця, гуманізм взаємин, вираження національного духу і характеру, антитеза добра і зла, культивування моральних чеснот, християнської моралі тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що філософське-педагогічне обґрунтування етнопедагогіки одержала в спадщині Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, О. Духновича, К. Ушинського та ін. Значну частину положень про народну педагогіку викладено в працях першої половини ХХ століття такими вченими, як С. Русова, Г. Ващенко, М. Грушевський, Ф. Вовк, М. Ковалевський, А. Кримський, І. Огієнко, Н. Загледа, І. Барташевський, О. Макарушка, А. Волошин, С. Сірополко, Ю. Дзерович, С. Килимник, О. Воропай.

Велике значення для розвитку української етнопедагогіки, особливо в окресленні її методологічних засад, має фундаментальна двотомна праця „Украинский народ в его прошлом и настоящем”, створена за участю таких видатних учених, як Ф. Вовк, М. Грушевський, М. Ковалевський, Ф. Корш, А. Кримський, М. Туга-Барановський, О. Шахматов та ін. Так, у дослідженні „Діти в звичаях і віруваннях українського народу” Н. Загледа предметом свого наукового пошуку обрала зміст та особливості життєдіяльності сільської дитини 20-30-х рр. ХХ ст., її роль і місце у родині та громаді. Завдяки здійсненню нею описам та оцінкам українська наука впритул підійшла до розуміння такої актуальної й на сьогодні проблеми, як статевовікова стратифікація, а також виробленню методологічних засад для дослідження змісту та засобів етнопедагогіки [9].

Виклад основного матеріалу дослідження. Вітчизняна етнопедагогіка є об’єктом чисельних досліджень та пошуків, її ідеями пройняті сучасні концепції навчання й виховання, але поза межами ретельного аналізу залишається, на нашу думку, суттєвий пласт теоретико-методологічних напрацювань етнопедагогіки, які пов’язані із вивченням особистості, зокрема дитини.

Вважаємо, що провідною ідеєю дослідження вітчизняної етнопедагогіки є положення про доцільність використання її культурологічних засад, що були запропоновані українськими педагогами та апробовані ними у сфері освіти протягом першої половини ХХ століття. Серед провідних принципів етнопедагогіки є природовідповідність, культуровідповідність, народність виховання в праці, єдність навчання і виховання, зв’язок із життям рідного народу, гуманізм, активність й ініціативність вихованця в процесі виховання, орієнтація на загальнолюдські моральні цінності. Так, С. Русова була твердо переконана, що „відродження нації починається з виховання дитини, у якому має враховуватися національний характер і задовольнятися українська душа. Для національного виховання необхідна наука дитинознавства, уміння навчати дитину, виховувати її як особистість, виховувати її розум, тіло і душу, готувати в дорогу життя, показувати шлях до мудрості своєю мудрістю” [6, с. 173].

Слід визначити, що саме цим принципам природо- та культуровідповідності сучасної особистісно орієнтованої освіти дотримувалися

вчені-педологи ще майже сторіччя тому, а сучасна наука і практика часто враховує теоретично цей принцип у розробці педагогічних технологій навчання й виховання, а на практиці відштовхує його, не проводячи систематичного, послідовного, об'єктивного дослідження змін, що відбуваються на особистісному рівні дитини, звідси – неспроможність зробити правильні висновки щодо відповідності змісту, форм, методів навчання й виховання природі конкретної дитини.

Дослідник Ю. Горбенко вказує, що основні ідеї педагогічного руху „Нового виховання”, що був поширений на початку ХХ століття, полягали у визначенні дитини метою і результатом всіх педагогічних зусиль, що вимагало розуміння дитинства як оригінального етапу розвитку людини, ставлення до особистості дитини з повагою, врахування її власного досвіду та стимулювання в ній самостійності щодо розвитку. А це дало можливість педагогіці повернутися до забутих антропологічних традицій у навчанні й вихованні. Автор констатує, що „важливість відродження і розвитку антропологічного підходу в організації освіти полягає в тому, що розробка ефективних педагогічних технологій можлива тільки як природовідповідна й культуровідповідна побудова нових форм практики, яка спирається на закони розвитку людини” [4, с. 215].

Ми погоджуємось із визначенням учених, зокрема Н. Гонтаровської, які довели, що „методологічна концепція розвитку особистості в педології виникла на основі розуміння біологічного, соціального і духовного чинників розвитку, а теоретико-методологічну основу педології як інтегрованої науки про дитину складають анатомія, фізіологія, антропологія, психологія, історія, етнологія та етнографія, гігієна, а її практичне втілення, програмно-методичне забезпечення покладалося на педагогіку” [3, с. 34-35].

Отже, педологічні дослідження відповідали головним принципам антропологізму, зокрема принципам природовідповідності і культуродоцільності, оскільки базовими якостями дитини педологи вважали природність (зв'язок з довкіллям, наявність системи біологічних якостей); соціальність (зв'язок з соціальним середовищем, наявність системи соціальних якостей); духовність (зв'язок з культурним середовищем, наявність системи духовних якостей) [1, с. 35].

Слід додати, що педологи займалися розробкою та впровадженням ідеї природо- та культуродоцільності системі освіти. Так, заслуговують на увагу слова Я. Чепіги про те, що „школа, яка може забезпечити вільний і гармонійний розвиток дитини, – це трудова в широкому, європейському розумінні школа. Вся організація її роботи, зміст, форми та методи навчання мають відповідати принципу культуродоцільності, відштовхуючись від інтересів дитини; в ній мають панувати дослідницький метод, за котрим життєві й природні процеси виступають основою й інструментом для вивчення, де книга відіграє допоміжну

роль, а учитель покликаний бути провідником, відкривачем здібностей дитини; це школа саморозвитку і самовдосконалення дитини, її щастя й свободи” [8, с. 279].

Проводячи різнопланові дослідження, видатні вчені-педологи займалися також розробкою та впровадженням новітніх освітніх реформ, що являли собою проекти організації системи народної освіти. Наприклад, у своїй багаторічній праці „Проект української школи” (1913) Я. Чепіга сформулював такі вимоги до нової української школи:

- у створенні школи має брати участь усе українське вчительство;
- школа має бути народною та відповідати інтересам народних мас;
- важливо, щоб освіта була глибоко національною, рідномовною, відповідала душі і розуму народу, його культурному, соціальному та економічному розвитку;

- школу слід будувати на засадах, що не порушують прав дитини, вільного й нормального розвитку її фізичних і духовних сил, індивідуальних рис [8].

Аналізуючи сказане вище, можна стверджувати, що організація навчання й виховання у педологів за багатьма факторами відповідає антропологічно спрямованому навчанню і вихованню. Як зазначає І. Аносов, адже саме у педологів можна спостерігати такі принципи саморозвитку учня, як: „принцип відповідності педагогічного впливу природі дитини; принцип культуровідповідності (культура виховання і виховання культурою); принцип соціовідповідності (створення сприятливих соціальних умов для успішного розвитку й саморозвитку дитини); принцип амбівалентності (організація педагогічного впливу, який узгоджено з мінливими природними й внутрішньо особистісними умовами); принцип гуманізму у вихованні” [1, с. 48].

Реформування національної системи освіти в Україні, модернізація всієї шкільної справи неможливі без опори на народне виховання, на етнопедагогічні основи, оскільки збагачуючись знаннями з етнопедагогіки, учитель зможе глибше зрозуміти душу дитини. Вивчення й усвідомлення народного виховного досвіду сприяє підвищенню рівня духовності майбутніх вчителів, відродження народних традицій у системі виховання.

Потужний виховний вплив батьків, родини, дитячого фольклору, народних ігор, виховання родинних цінностей, дотримування родиною обрядовості – всі ці чинники народного виховання й навчання допомагають формувати особистість української дитини, плекати у дитячій душі любов до свого народу, рідної культури, своєї нації та підкреслюють вагоме й значуще місце дитини в українській родині [5]. Слід додати, що саме народно-педагогічні засоби (фольклор, ремесла та промисли, народний календар, покарання та заохочення) сприяли розвитку конструктивних етноформуючих факторів, зокрема інкультурації (оволодіння етнокультурним досвідом),

етнічній консолідації та інтеграції (творення спільного етнокультурного середовища), збереженню історичної пам'яті народу, (безперервність етнічної еволюції шляхом передачі досвіду наступним поколінням), механізму етнічної самоідентифікації (усвідомлення кожною людиною себе як представника певного етносу), етноцентризму (властивість етнічної самосвідомості сприймати й оцінювати оточуючий світ крізь призму традицій і цінностей власного етносу), що спричинило формування їх когнітивної, емоційної та поведінкової схожості з носіями традиційної української культури і відмінність від етнофорів інших культур [7].

Висновки. Отже, етнопедагогіка є багатющою невичерпною скарбницею навчально-виховних засобів, які значною мірою були підпорядковані потребам особистості. Тому вона заслуговує ретельного сучасного пошукового аналізу. Вважаємо, що ідеальний варіант педагогіки сучасної національної школи – це інтеграція народної педагогіки, етнопедагогіки та класичної педагогічної науки, передової практики навчання й виховання молоді.

Таким чином, використання народної педагогіки є неодмінною умовою подальшого розвитку наукової педагогічної теорії і практики, надійний орієнтир у створенні виховної системи, адекватної потребам українського державотворення й формування високоосвічених, духовно багатих і морально стійких особистостей, гідних громадян демократичної європейської держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аносов І. П. Педагогічна антропологія: [навч. посібник] / Іван Павлович Аносов. – К. : Твім інтер, 2005. – 264 с.
2. Волков Г.Н. Этнопедагогика / Г.Н. Волков. – М.: Педагогика, 2000. – 176с.
3. Гонтаровська Н. Розвиток особистості в психолого-педагогічному контексті / Н. Гонтаровська // Педагогіка і психологія. – 2005. – №1 (46). – С. 32-41.
4. Горбенко Ю. П. В боротьбі за педагогіку / Ю. П. Горбенко // УВЕПР. – 1928. – №4 (11). – С. 107-136.
5. Духнович О.В. Народна педагогіка// Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія/ Упор. О.О. Любар; За ред.. В.Г. Кременя. – К.: Т-во „Знання”, 2003. – С.200-205.
6. Любар О. Історія української педагогіки / О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федоренко. – К.: Либідь, 1999.
7. Сявавко Є.І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку / Є.І. Сявавко. – К.: Либідь, 1974.
8. Українська педагогіка в персоналіях : у 2-х кн. – Кн.2. – ХХ ст. / [за ред. Сухомлинської О. В.] – К. : Либідь, 2005. – 552 с.
9. Франко І.Я. Рецензія на працю „Дитина в звичаях і віруваннях українського народу” // Марко Грушевський. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. – К.: Либідь, 2006. – С.9.